

dir; babası ise Halife Me'mûn zamanında (813-833) Taberistan valisi idi. Muhtemelen Horasan'da doğmuş olan İbn Hurdâzbih Bağdat'ta büyüdü ve eğitim gördü; ayrıca İshak el-Mevsilî'den müzik dersleri aldı. Önce Cibâl eyaletinin posta ve istihbarat müdürlüğüne, daha sonra aynı teşkilâtın Bağdat ve Sâ-merrâ'daki başkanlığına getirildi. Ancak bu memuriyetlere ne zaman tayin edildiği ve ne kadar görev yaptığı bilinmemektedir.

Çok iyi tahsil gören İbn Hurdâzbih, Bağdat eşrafi ve Halife Mu'temid-Alellah'ın (870-892) yakın dostları arasında yer alıyordu. İçinde bulunduğu çevre ve dolayısıyla ulaşabildiği resmî belgeler eserlerinin güvenilirliğinde etkili olmuştur. Kaynaklardan öğrenildiğine göre İbn Hurdâzbih, coğrafyanın yanı sıra döneminin sosyal hayatını yansıtan hemen bütün konularda çalışma yapmıştır. Bunlar arasında müzik ve saray erkânının davranışlarını düzenlemeye yönelik teşrifat kurallarıyla ilgili eserlerin ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Mes'ûdî, İbn Hurdâzbih'i yazıcılıkta önder sıfatıyla tanıtır ve Arap olmayan milletlerle hükümdarları hakkındaki geniş bilgisini övdüğü tarihe dair büyük bir eserinden bahseder; bu, muhtemelen *Kitâbü Cemhereti ensâbi'l-Fürs*'tür. İbn Hurdâzbih, yalnız ilk müslüman Arap coğrafyacılarından değil aynı zamanda İslâm âleminde kendinden sonra gelen meslektaşlarına yol gösteren tarıflı ve tasvirli bir coğrafya eseri ortaya koymuş ilk müellif ve ekol sahibidir. Temsil ettiği Irak ekolünün diğer önemli simaları Ya'kûbî, Mes'ûdî, İbnü'l-Fakih, Hemdânî, İbn Rüste ve Kudâme b. Ca'fer gibi coğrafyacılarıdır. Bunlardan ilk üçü "kişver" tasnifini benimsemişler ve Irak'ı İranşehr olarak anmışlar, diğer üçü ise her ne kadar aynı metodu kullanmışlarsa da daha çok ağırlık verdikleri Mekke'yi Bağdat'a karşı ön planda tutmuşlardır.

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*. İbn Hurdâzbih'in kendisine İslâm coğrafyacılarının babası unvanını kazandıran en önemli çalışmasıdır. Eserin girişinde müellif, Batlamyus'un kitabını (*Geographia*) yabancı bir dilden (muhtemelen Süryânîce veya Grekçe) Arapça'ya tercüme ettiğini söyler; ancak bu tercüme günümüze ulaşmamıştır. *Kitâbü'l-Mesâlik* coğrafya yazıcılığında, Irak bölgesinin hilâfet merkezi olması esasına göre düzenlenen ve Irak ekolü kitapları adıyla bilinen

eserlerin ilkidir. Verilen bilgilerin büyük kısmı kara ve deniz yollarına hasredilmiş, bu yolların dört yönde gelişmesi izlenerek Hindistan ve Çin gibi ülkeler tanıtılmıştır. İbn Hurdâzbih'in kaynak olarak Sâsânî döneminden kalma kayıtları kullandığı bilinmektedir. Posta ve haberleşme müdürlüğü yapmasından dolayı herhalde bu gibi kayıtlara ulaşmakta güçlük çekmemiştir; ayrıca bazı seyyahların özel notlarına bakabildiğinden eserini güvenilir kaynakların ışığında kaleme almıştır. Çoğunlukla İran tesirinde kaldığı görülen İbn Hurdâzbih eserinde kullandığı metodolojide, bilgilerin tasnifinde ve nihayet coğrafi terimlerin tercihinde daima Fars kültürünün izlerini sergilemektedir. Eski İranlılar dünyayı, İranşehr merkezde olmak üzere "kişver" adı verilen ve her birinde çeşitli ülkeler bulunan yedi hâkimiyet bölgesine ayırmışlardır. İbn Hurdâzbih de eserinde bölge tariflerine, onlar gibi "dil-i İranşehr" (İran'ın kalbi) dediği Sevâd'la (Irak) başlamaktadır. Müellif kitabı 232 (846-47) yılı civarında yazmış, daha sonra özetleyerek 272'den (885) önce tekrar kaleme almıştır. *Hudûdü'l-âlem*'in yazarı ve Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî gibi coğrafyacılar başta olmak üzere birçok âlim tarafından kaynak olarak kullanılan eserin günümüze ulaşan şekli, Fransızca tercümesiyle ilk defa Kudâme b. Ca'fer'in *Kitâbü'l-Harâc*'ının bir bölümü ile birlikte *Bibliotheca geographorum arabicorum* serisinin VI. cildi olarak Michael Jan de Goeje (Leiden 1889, 1967) ve daha sonra Muhammed Mahzûm tarafından (Beyrut 1988) neşredilmiş, Fuat Sezgin de Goeje neşrini esas alarak tıpkıbasımını yapmıştır (bk. bibl.); Hüseyin Karaçanlı ise kitabı Farsça'ya çevirmiştir (Tahran 1370). 2. *Kitâbü'l-Lehv ve'l-melâhî*. İslâm öncesi Fars şiiri ve müzikisi tarihiyle ilgili önemli bir risâle olup İran'da ve diğer birçok yerde kullanılan ud, tanbur, ney, zurna vb. çalgılar, müzik terimleri ve makamlarla (çehâr perde) müziğe dair diğer konuları ihtiva etmektedir. Bazı Arapça kaynaklarda iktibasların yapıldığı eser İgnatıyus Abduh Halife tarafından neşredilmiştir (*Muhtâr min Kitâbi'l-Lehv ve'l-melâhî*, Beyrut 1964).

İbnü'n-Nedîm onun şu eserlerinden de söz eder: *Edebü's-semâ', Kitâbü Cemhereti ensâbi'l-Fürs ve'n-nevâkil (nevâfil)*, *Kitâbü't-Tabîh*, *Kitâbü's-Şarâb*, *Kitâbü'n-Nüdemâ' ve'l-cülesâ'*, *Kitâbü'l-Envâ'*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 20; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), VIII, 556; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, I, 14; IV, 220-225; Hamza el-İsfahânî, *Târîhu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ'*, Berlin 1921, s. 146; Makdisî, *Ahşenü't-tekâşim*, s. 362; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire, ts., s. 165, 218-219; Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî* (nşr. Abdülhay Abdurrahman Habîbî), Tahran 1363, s. 7, 545-546; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîre fi zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezire*, Dimaşk 1956, s. 25; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1665; C. de Vaux, *Les Penseurs de l'Islam*, Paris 1921, II, 7; R. Blachere, *Extraits des principaux geographes Arabes*, Paris 1932, s. 21; H. G. Farmer, *The Sources of Arabian Music*, Bearsden 1940, s. 33; a.mlf., "İbn Khurdadhbih on Musical Instruments", *JRAS*, III (1928), s. 508-518; Brockelmann, *GAL*, I, 225-226; *Suppl.*, I, 404; Abbas el-Azzâvî, *el-Mûsîka'l-İrâkıyye fi 'ahdi'l-Muğol ve't-Türkân*, Bağdad 1370/1951, s. 94-95; Sezgin, *GAS*, VII, 348; A. Halîfe, *Muhtâr min Kitâbi'l-Lehv ve'l-melâhî li'bn Hurdâzbih*, Beyrut 1961, tür.yer.; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebî'l-coğrafiyyi'l-'Arabi* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 155-158; *DSB*, VIII, 356-357; *Studies on Ibn Hurdâzbih and al-Ğa-ihânî* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992; C. van Arendonk, "İbn Hurdâzbih", *IA*, V/2, s. 755; M. Hadj-Sadok, "İbn Khuradâdhbih", *EJ²* (İng.), III, 839-840; C. E. Bosworth, "Ebn Kordâdbeh", *Elr.*, VIII, 37-38; M. A. Tolmacheva, "Khuradâdhbih, Ibn", *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989, VIII, 243-244; İnâyetullah Rîzâ, "İbn Hurdâzbih", *DMBİ*, III, 409-414.

SAYYID MAQBUL AHMAD

İBN HUZEYME (ابن خزيمة)

Ebû Bekr Muhammed b. İshâk
b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbüri
(ö. 311/924)

Hadis, kelâm ve fıkıh âlimi.

Safer 223'te (Ocak 838) Nişâbur'da doğdu ve ilk tahsiline burada başladı. İshak b. Râhûye'den hadis dinlediye de bu sırada yaşı küçük olduğu için sonraları kendisinden rivayette bulunmadı. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra tahsilini ilerletmek ve özellikle Kuteybe b. Saîd'den hadis dinlemek için yola çıktı, ancak Merv'e ulaştığında Kuteybe'nin ölüm haberini aldı (240/854). Bağdat, Rey, Cürcân, Şam, Basra, Küfe, Kahire ve Vâsıt gibi ilim merkezlerini dolaşarak pek çok hocadan istifade etti. 291'de (904) Nişâbur'da ölen hocası Muhammed b. İbrâhim el-Büşen-cî'nin cenaze namazını kıldırıldığına (*DîA*, VI, 476) ve Receb 300'de (Şubat 913) Cürcân'da bulunup hadis rivayet ettiğine (Sehmî, s. 456) bakılacak olursa İbn Huzeyme'nin ilim yolculuğunu zaman zaman keserek bir süre memleketine döndüğü, ardından tekrar seyahate devam ettiği anlaşılır. Ali b. Hucr, Bekkâr b. Ku-

teybe, Osman b. Saïd ed-Dârimî, Ebû Abdullah İbn Abdülhakem, İbn Ebû'd-Dün-yâ, Ahmed b. Menî', Bündâr lakabıyla ta-nınan Muhammed b. Beşşâr, Eşec el-Kin-dî, Zühîlî ve Za'ferânî ile Şâfiî fıkhnı öğ-rendiği Müzenî gibi âlimler İbn Huzeyme'nin hocalarından bazılarıdır.

Şahîhayn'da kendisinden rivayette bu-lunmayan Buhârî ve Müslim ile İbn Hib-bân el-Büstî, *Kitâbü'l-Cihâd*'ını rivayet etmesi için mektupla icâzet verdiği İbn Sâid el-Hâşimî (Zehebî, *A'lamü'n-nübe-lâ*, XIV, 370-371), Degûlî, Ebû Ali en-Nisâ-bûrî, Da'lec b. Ahmed, Hâkim el-Kebîr, İbn Adî ve İbn Mihrân en-Nisâbûrî İbn Hu-zeyme'nin tanınmış talebeleridir. Aynı za-manda hocası olan Rebî' b. Süleyman el-Murâdî ile Nîşâbur'da kendisinden en son rivayette bulunan torunu Ebû Tâhir Mu-hammed b. Fazl da (Ebû Ya'lâ el-Halîlî, III, 832) İbn Huzeyme'den faydalananlar arasındadır. "İmâmü'l-eimme" diye anılan İbn Huzeyme 2 Zilkade 311'de (11 Şubat 924) Nîşâbur'da vefat etti ve evinin bir odasında defnedildi (Muhammed İbrâhim eş-Şeybânî, II, 880).

İbn Huzeyme'nin ilminin genişliğiyle darbimesel haline geldiği, sünnetle ilgili bütün bilgileri ve ayrıca 70.000 hadisi ez-berlemiş olduğu kaydedilmektedir (Ze-hebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XIV, 365, 372). To-runu Muhammed b. Fazl'dan nakledildi-ğine göre dünya malına değer vermeyen ve zâhidâne bir hayat yaşayan İbn Huzey-me eline geçen her şeyi ilim ehline dağı-tır, davet ettiği herkese ziyafet verirdi (Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, II, 725; Sübkî, III, 119). İbn Huzeyme'nin yöneticilerle ilişkilerinde tavizsiz olduğu belirtilmiş, kendisini ziyaret eden Emîr İsmâil b. Ah-med es-Sâmânî'nin babasından duyduğu-nu söylediği bir hadisi okurken senedin-de yaptığı hatayı düzeltmesi onun cesa-retiyle yorumlanmıştır (Sübkî, III, 111).

İbn Ebû Hâtim'e, cerh ve ta'dîl ilminde önemli bir yere sahip olan İbn Huzeyme hakkında ne düşündüğü sorulduğunda İbn Ebû Hâtim, onun bu konularda kendi-sine uyulması gereken bir imam olduğu-nu söylemiş, asıl kendisi hakkında onun fikrinin sorulması gerektiğini belirtmiş-tir. Şâfiî mezhebinin ve Selef akidesini ben-imseyen İbn Huzeyme, önceleri kelâmî konulardan hoşlanmadığını ve bu sahaya girmek istemediğini, ancak hadis öğren-cilerini Cehmî ve Mu'tezilî görüşlere kar-şı korumak amacıyla *Kitâbü't-Tevhîd*'i kaleme aldığını söylemiş (İnşr. M. Ha-lîlî Herrâs], s. 4-5), Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını te'vil ve teşbihe gerek duy-maksızın kendisinin bildirdiği şekilde ka-

bul etmek gerektiğini ifade etmiştir. İs-râ ve mi'râcla ilgili haberleri sıraladıktan sonra bunun aynıyla gerçekleştirildiğini, Al-lah'ın yedinci kat semanın üzerinde bu-lunduğunu, Kur'an'ın mahlûk olmadığını, mahlûk olduğunu söyleyenin kâfir sa-yılacağını belirtmiştir (a.g.e., neşredenin girişi, s. z). Esmâ ve sıfatlar konusundaki tâvizsiz Selefî yaklaşımı sebebiyle tenkit edilmiş olan İbn Huzeyme'yi Fahreddin er-Râzî "ifadesi bozuk, anlayışı küt bir kim-se" olarak nitelendirmiş, *Kitâbü't-Tevhîd*'ini de "Kitâbü's-Şirk" olarak adlandırmıştır (Mefâtihi'l-gayb, XXVII, 130-131).

Eserleri. Hâkim en-Nisâbûrî İbn Huze-yme'nin kitaplarının sayısının 140'ı buldu-ğunu, çeşitli meselelere dair 100 civarında da cüzünün mevcut olduğunu söylemek-tedir (*Ma'rifetü'l-ülûmü'l-hadis*, s. 83). Baş-lıca eserleri şunlardır: 1. *eş-Şahîh*. Tam adı *Muhtaşarü'l-muhtaşar mine'l-müs-ned 'ani'n-nebi şallallâhu 'aleyhi ve sellem bi-naqli'l-'adl 'ani'l-'adl mev-şûlen ileyhi şallallâhu 'aleyhi ve sellem min gayri kaif fi'l-ismâd ve lâ cerh fi nâkılı'l-aḥbârî'letî nezkûruhâ bi-meş'eti'llâhi Te'âlâ*'dır. Tesbit edilebil-diği kadarıyla İbn Huzeyme'nin eserinden *eş-Şahîh* diye bahseden ilk müellif Mün-zirî'dir (*et-Tergib ve't-terhib*, I, 43). *eş-Şa-ḥîh*'in daha geniş bir eserin muhtasarı olduğu adından anlaşılmaktadır. Eserde yer yer *Kitâbü'l-Kebîr*'e (I, 249, 290, 312, 342), ayrıca *Kitâbü't-Tevhîd*'de *el-Muḥ-taşar'a* (İnşr. M. Halîl Herrâs], s. 351) ve *el-Kebîr*'e (a.e., s. 185) yapılan atıflar da bunu göstermektedir. Eserini kitap ve bablara ayıran İbn Huzeyme kaydettiği hadislerin elde edebildiği bütün senedle-rini sıralamış, gerek gördükçe ricâl hak-kında bilgi vermiş, lafız farklılıklarına işa-ret ederek çelişkili olduğu kanaatini uyan-dıran hadisleri ulaştırmaya çalışmıştır. Resûlullah'tan sahih senedle rivayet edil-diği halde birbirleriyle çelişen iki hadis bile bulunmadığını söyleyen İbn Huzeyme (İb-nü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 285), başta ihtilâfî'l-hadis olmak üzere hemen bü-tün hadis ilimleri hakkında bilgi vermek-te, özellikle fıkıh bablarına göre düzenle-diği eserinin bab başlıklarında fikhî gö-rüşlerine ve hadislerde görülen ihtilâflar-la ilgili çözümlere yer vermektedir. Ayırı-ca bab başlıklarında hadislerin vürûd se-bebine işaret etmek suretiyle esere bir fikhî'l-hadis çalışması görünümü kazan-dırmıştır. Ancak dörtte bir kadarı günü-müze ulaşan *eş-Şahîh*'i Muhammed Mustafa el-A'zamî *Şahîhu İbn Huze-y-me* adıyla yayımlamıştır (I-IV, Beyrut 1395/1975). Abdülazîz b. Abdurrahman el-Uşeym, *en-Nakl limâ vaka'a fi esânîdi*

Şahîhi İbn Huzeyme mine't-taḥşîf ve's-sakṭ adıyla bir çalışma yapmıştır. Muham-med Ali İbrâhim Bend *Ebû Bekir b. Hu-zeyme ve menhecühû fi Kitâbi's-Şa-ḥîh* (1408/1988, Câmîatü'l-İmâm Muham-med b. Suûd el-İslâmiyye, Külliyyetü usû-lî'd-dîn) ve Enbiya Yıldırım *İbn Huze-y-me ve Sahihi* (1989, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlarını taşıyan birer yüksek lisans tezi hazırlamış, Mus-tafa Işık da *İbn Huzeyme Sahih'i ve İbn Hibbân'ın Sahih'i ile Mukayesesi* adıyla bir doktora çalışması yapmıştır (1998, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). İbn Huzeyme'nin *eş-Şahîh*'i için Muhammed Eymen eş-Şebrâvî (Bey-rut 1408/1988) ve Ahmed el-Küveytî (Ri-yad 1410/1990) tarafından geniş fihrist-le hazırlanmıştır. 2. *Şe'nü'd-du'â*. Du-anın mahiyeti ve tavsiye edilen dualar hakkındaki sorulara cevap vermek için ka-leme alınmış olup asıl adının *Kitâbü'd-Du'â* veya *Kitâbü'd-Da'avât* olduğu söylenmiş, Hattâbî tarafından *Şe'nü'd-du'â* diye şerhedilmesi sebebiyle bu ad-la anıldığı belirtilmiştir. Eserin Dârü'l-kü-tûbî'z-Zâhiriyye'de (nr. 61) bir nüshasının bulunduğu söylenmekteyse de (*eş-Şahîh*, neşredenin girişi, I, 13; Sezgin [Ar.], I/4, s. 33) müellif adı yazılırken "Muhammed b. İshak b. Huzeyme rivâyetü'l-Hattâbî" iba-resine yer verilmesi, eldeki diğer nüsha-lardan eseri şerhettiği açıkça görülen Hattâbî'nin *Kitâbü'd-Du'â*'nın bir râvi-si gibi düşünülmesine sebep olmuş (*Şe'nü'd-du'â*, neşredenin girişi, s. 13-14), İbn Huzeyme'nin günümüze müstakil ola-rak intikal etmediği anlaşılan bu çalışma-sı Hattâbî'nin şerhiyle birlikte yayımlan-mıştır (İnşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk, Dı-maşk 1404/1984). 3. *Kitâbü't-Tevhîd** ve *İsbâtü şifâtî'r-rab*. Müellifin torunu Muhammed b. Fazl'ın kendisinden en son rivayet ettiği, itikadî konuların Kitap ve Sünnet ışığında ele alınıp incelendiği eser birçok defa basılmıştır (bk. bibl.). 4. *Cey-şü't-tevşîh*. Kaynaklarda zikredilmeyen eserin Hilâl Nâcî ve Muhammed Mâsûs tarafından (Tunus 1967) neşredildiği be-lirtilmektedir (Sâlihiyye, s. 274).

İbn Huzeyme'nin, *eş-Şahîh* ve *Kitâ-bü't-Tevhîd*'de adlarını verdiği ve bazı müelliflerin kendisine nisbet ettikleri di-ğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Eşri-be*, *Kitâbü'l-İmâme*, *Kitâbü'l-Ehvâl*, *Ki-tâbü'l-İmân*, *Kitâbü'l-Eymân* ve'n-nü-zûr, *Kitâbü'l-Bir ve's-sıla*, *Kitâbü'l-Bü-yûc*, *Kitâbü't-Tefsîr*, *Kitâbü't-Tevbe*, *Ki-tâbü't-Tevekkül*, *Kitâbü'l-Cenâ'iz*, *Ki-tâbü'l-Cihâd*, *Kitâbü Zikri na'îmi'l-cen-ne*, *Kitâbü Zikri na'îmi'l-âhire*, *Kitâ-bü's-Şadâkât*, *Kitâbü Şifati nüzûli'l-*

Kur'ân, Kitâbü'l-Muhtaşar min Kitâbi's-Salât, Kitâbü's-Salâtî'l-kebîr, Kitâbü's-Salât, Kitâbü's-Sıyâm, Kitâbü't-Tib ve'r-ruk'ıy, Kitâbü'z-Zihâr, Kitâbü'l-Fiten, Fazlû 'Alî b. Ebî Tâlib, Kitâbü'l-Kader, Kitâbü'l-Kebîr, Kitâbü'l-Libâs, Kitâbü Me'âni'l-Kur'ân, Kitâbü'l-Menâsik, Kitâbü'l-Vera', Kitâbü'l-Veşâya, Kitâbü'l-Kırâ'e hâlfel-imâm.

Muhammed Mustafa el-A'zamî, bu eserleri sıralayıp (*eş-Şahîh*, neşredenin girişi, I, 12-14) bunların müstakil birer kitap mı, yoksa *eş-Şahîh*'in veya bir özeti oluşturduğu diğer bir eserin bölümleri mi olduğu hususunda tereddütler bulunduğunu belirttikten sonra bu başlıkların câmi' türü kitapların muhtevasına uygun düşmesi bakımından bir kısmını bir eserin bölümleri, bazılarını da müstakil eserler olarak kabul etmek gerektiğini söylemektedir (*a.g.e.*, I, 14-15). Selâhaddin el-İldîbî, *el-Müntehab min kelâmi'l-hâfız İbn Huzeyme fi'l-cerh ve't-ta'dîl* adıyla bir çalışma yapmıştır (Beyrut 1412).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 357; İbn Mâce, "Menâsik", 78; İbn Huzeyme, *eş-Şahîh* (nşr. M. Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1395/1975, I, 69, 249, 290, 312, 342; IV, 92-93; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 8-33; a.mlf., *Kitâbü't-Teuhîd*, Kahire 1403, M. Mustafa el-A'zamî'nin girişi, s. 8-15; a.e. (nşr. M. Halîl Herrâs), Beyrut 1403/1983, I-5, 62, 185, 351; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. e-ğ; a.e. (nşr. Abdülâzîz b. İbrâhim eş-Şevvân), Riyad 1408/1988, neşredenin girişi, I, 25-94; İbn Hibbân, *eş-Sikât*, IX, 156; Hattâbî, *Şe'nü'd-du'a'a* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984, neşredenin girişi, s. 8-10, 12, 13-14, 45; Hâkim, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadis*, s. 83-84, 147; Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fi ma'rîfeti'ulemâ'i'l-hadis* (nşr. M. Saîd b. Ömer İdrîs), Riyad 1409/1989, III, 825, 831-833; ayrıca bk. İndeks; Beyhâkî, *Ma'rîfetü's-sünen ve'l-âşâr* (nşr. Abdülmü'tî Emin Kal'acî), Karâçî 1412/1991, I, 181; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb: et-Tefsîrû'l-kebîr*, Beyrut 1411/1990, XXVII, 130-131; Yâkût, *Mu'cemmû'l-büldân*, V, 82; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadis*, s. 285, 299; a.mlf., *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Sâfi'iyye* (nşr. Muhyiddin Ali Necîb), Beyrut 1413/1992, I, 116; Münzîrî, *et-Tergîb ve't-terhîb* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1399/1979, I, 43; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 720-731; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XIV, 365-382; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, IV, 184; V, 182-184; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), III, 109-119; İsnevî, *Tabakâtü's-Sâfi'iyye*, I, 462; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Ömer Hâşim), Beyrut 1979, I, 90; II, 137, 176, 352; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/4, s. 33; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), II, 275; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetraf* (Özbek), s. 13, 15, 23, 43, 44, 61, 73-74, 175; Muhammed İbrâhim eş-Şeybânî, *Hayâtü'l-Elbânî ve âşâruhu ve şenâ'u'l-ulemâ' aleyh*, Küveyt 1407/1987, II, 880-882; Muhammed Hasan Heyto, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Sâfi'iyye*, Beyrut 1409/1988, s. 77-79; Sâlihîyye, *el-Mu'cemmû's-sâmil*, s. 274-275; "İbn Huzeyme", *DMBİ*, III, 416-419.

MUSTAFA IŞIK

İBN HÜBEYRE, Ebû Hâlid

(أبو خالد ابن هبيرة)

Ebû Hâlid Yezîd b. Ömer
b. Hübeyre el-Fezârî
(ö. 133/750)

Emevîler'in
son Irak genel valisi.

87 (706) yılında doğdu; babası Emevîler'in Irak genel valilerinden Ömer b. Hübeyre'dir. Makdisî'nin, adını önce Yezîd b. Ömer şeklinde doğru olarak yazdığı, fakat ardından yanlışlıkla Yûsuf b. Ömer'e çevirdiği görülür (*el-Bed' ve't-târîh*, II/6, s. 55, 65); bu yanlışlık Vadet tarafından da tekrarlanmıştır (*EP²* [İng.], III, 802). II. Velîd döneminde (743-744) Kinnesrîn'e vali tayin edilen İbn Hübeyre, daha sonra İbrâhim b. Velîd'e karşı ayaklanan İrmîniye ve Azerbaycan Valisi Mervân b. Muhammed'e (II. Mervân) katıldı ve onun tahtı ele geçirmesinin ardından 128 yılı başlarında (Ekim-Kasım 745) Irak genel valiliğine getirilerek bölgedeki Hâricî isyanlarını bastırmakla görevlendirildi. Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî liderliğinde Kûfe ve Vâsıt'ı ele geçirmiş olan Hâricîler'le savaşmak için yola çıktı ve Karkisiyâ'ya geldiğinde Dahhâk'ın Musul'a doğru gittiğini öğrendi. Bunun üzerine Aynüttemr'e hareket etti. Başlarında Müsennâ b. İmrân'ın bulunduğu Hâricîler'i Aynüttemr'de yapılan ve günlerce süren savaşın sonunda yendi. Bozulup Kûfe'ye kaçan ve orada toparlanan Hâricîler yeniden saldırdıysa da ikinci defa hezimete uğradılar ve İbn Hübeyre 129 Ramazanında (Mayıs-Haziran 747) Kûfe'ye girmeyi başardı. Daha sonra Vâsıt üzerine yürüdü; şehri ele geçirerek II. Mervân'ın kendisini azletmesi yüzünden Hâricîler'le anlaşıp onların valisi sıfatıyla görevini sürdüren Irak eski valisi Abdullah b. Ömer b. Abdülâzîz'i esir aldı. Arkasından mevâlî, Abbâsî davetçileri ve bazı Hâricî grupları tarafından desteklenen ve İran'ın önemli bir kısmını eline geçiren Alevî lideri Abdullah b. Muâviye'nin isyanının bastırılmasıyla Irak bölgesinde kontrolü sağladı.

İbn Hübeyre'nin Irak genel valiliği döneminde Emevîler'i tehdit eden diğer önemli bir hareket Abbasoğulları'nın ihtilâl bayrağını açmaları oldu. Ebû Müslim-i Horasânî tarafından başlatılan bu harekete karşı direnen Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr, İbn Hübeyre'den destek ve yardım istedi. Ancak İbn Hübeyre, bu sıralarda Irak'ta çıkan karışıklıklarla uğ-

raşmak zorunda kaldığı ve yanındaki askerinin kendisine ancak yettiği gerekçesiyle Nasr'a yardım göndermedi (İbnü'l-Esîr, V, 366). Bu konudaki bazı rivayetlerde onun Horasan valisine yardım göndermemesi aralarındaki husumete bağlanmaktadır. Bu rivayetlere göre Nasr b. Seyyâr'ın kazanacağı başarılarla halifenin dikkatini çekmesinden ve sonuçta kendisinin yerine Irak genel valiliğine getirilmesinden korkan İbn Hübeyre ona yardım göndermediği gibi Horasan'daki tehlikeli durumu da hilâfet merkezine bildirmemiştir (Câhiz, II, 265-266). Bunun üzerine Nasr b. Seyyâr doğrudan II. Mervân'a mektup yazarak şikâyetle bulundu; halifeden yazılı emir alan İbn Hübeyre de Nübâte b. Hanzale kumandasındaki bir orduyu Cür-cân'a göndermek zorunda kaldı. Ancak bu ordu, Abbâsî ihtilâl hareketinin önderlerinden Kahtabe b. Şebîb karşısında mağlûp oldu ve kumandanı öldürüldü (Zilhicce 130/Ağustos 748). İbn Hübeyre, onun ardından daha kalabalık bir orduyu bölgeye sevkettiysede Âmir b. Dubâra yönetimindeki bu ordu da aynı âkibete mâruz kaldı ve yine kumandanı öldürüldü (Receb 131/Mart 749). Kahtabe kazandığı bu başarılarından sonra Irak'a yöneldi. Oğlu Dâvûd'un da Hulvân'da savaşı kaybettini öğrenen İbn Hübeyre düşmanı Celûlâ'da durdurmayı planladı; fakat hendek kazarak orada gerekli tahkimatı yapmasına rağmen bunu başaramadı ve Dicle'yi geçerek Kûfe'ye doğru giden Kahtabe'nin peşine düştü. Ancak 8 Muharrem 132 (27 Ağustos 749) tarihinde Fırat'ın batı yakasında yapılan şiddetli savaşa yenildi. İbn Hübeyre, Kahtabe'nin zaferini kutladığı o gece esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolması üzerine yerini alan oğlu Hasan'a karşı da başarı sağlayamadı ve sonunda Vâsıt şehrine çekildi. 12 Rebîülevvel 132'de (29 Ekim 749) Kûfe'de halifeliğini ilân eden Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'ın gönderdiği kardeşi Ebû Ca'fer, Hasan b. Kahtabe'nin kuvvetleriyle birleşerek Vâsıt'ı kuşattı, kuşatma on bir ay sürdü. İbn Hübeyre'nin giderek gücü azalıyordu. Askerleri arasında kabilecilik ihtilâfı baş göstermişti. Yemen asıllı askerler, II. Mervân'ın kendilerine karşı olumsuz bir tavır takınmasını bahane ederek çatışmalara isteksiz katılırken kuzeyli Araplar da onlar olmadan savaşmayacaklarını söylüyorlardı (Taberî, VII, 454; İbnü'l-Esîr, V, 440). Bazı tarihçiler, Abbâsî kuşatması altında zor durumda kalan İbn Hübeyre'nin Hz. Ali evlâdından Muhammed b. Abdullah